

Józsa Attila

Józsa Attila (1975), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán szerezte meg teológusi diplomáját (baccalaureus in sacra theologia) 1999-ben. Ugyanebben az évben szentelték pappá Pozsonyban, az akkori Pozsony-nagyszombati Érsekség szolgálatára. Káplánként Révkomáromban és a felsőcsallóközi Somorján szolgált, majd 2002-től Bős plébániai kormányzója volt 2009-ig.

A Pozsonyi Komenský Egyetem Szent Cirill és Metódról nevezett Hittudományi Karán először tanársegéd (2003-tól), majd adjunktus (2005-től) a Liturgia Tanszéken. 2009. augusztus 1-től a mátyusföldi Galánta város plébánosa és a kerület esperese.

A liturgiát ministránsként kedvelte meg, majd a Központi Papnevelő Intézet növendékeként találkozott a gregorián énekkel Tardy László karnagy vezetésével. Kispap kora óta a Magyar Egyházzenei Társaság tagja. 2000-től társ-szervezője a komáromi nyári egyházzenei tanfolyamnak, annak papi felelőse és oktatója.

Teológiai doktori disszertációját 2009. június 16-án *summa cum laude* eredménnyel védte meg a PPKE Hittudományi Karán, Kuminetz Géza, Perendy László, Tarjányi Zoltán és Dobszay László professzorok előtt. A doktori disszertációt Török József tanszékvezető egyetemi tanár, pápai prelátus vezetése alatt írta.

Ordo in Purificatione sanctae Mariae

Mária tisztulásának ünnepe a középkori Esztergom liturgiájában —
A gyertyaszentelés és processzió szertartása

A disszertáció fő célkitűzését a középkori Magyarország liturgiájának (1000–1630) vizsgálata képezte, annak is az egyik részlete, az esztergomi rítus *Ordo in Purificatione sanctae Mariae* szertartása, a gyertyaszentelés és processzió volt a vizsgálat fő tárgya. A dolgozat első fejezete összefoglalja a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére vonatkozó szakirodalmat, valamint bemutatásra kerül a dolgozat munkamódszere. Az esztergomi rítust tartalmazó forrásokból ki kell gyűjteni a gyertyaszentelés ordóját, és egybe kell vetni a teljes szertartást további magyarországi forrásokkal, valamint a szomszédos területek és a magyarországi liturgia lehetséges forrásterületeinek ordójával. A dolgozatban használt kéziratot és nyomtatott források jegyzékét és a dolgozat során használt rövidítésüket a bibliográfia közli.

A dolgozat második fejezete felvázolja a Mária tisztulása ünnep liturgia-történetét. A szentírási alapok, az ünnep jeruzsálemi eredete és keleti elterjedése bemutatását az órómai liturgia forrásainak ismertetése követi. Róma a VII. században fogadta be az ünnepet, ennek nyoma van a szakramentáriumokban és a római ordókban is, az ünnephez stáció, gyertyás, bűnbánati processzió tartozott. A posztkaroling időszak a gyertyaszentelés cselekményével és imádságaival gazdagította az ünnep tartalmát, ezek az imádságok a IX. század második felétől kezdenek felbukkanni a liturgikus könyvekben. A középkori frank-római liturgia változataiban változatos processziós és gyertyaszentelő rendtartások alakultak ki, ezek a következő főbb típusokra oszthatók: a Német-római Pontifikále ordója, a kuriális rítus szertartása, monasztikus konszuetúdók processziói és monasztikus források gyertyaszentelői, a frank-római liturgia egyházmegyes változatai, amelyekhez tartozik az 1001-ben alapított Esztergomi Érsekség középkori rítusa és gyertyaszentelője is. A második fejezetben bemutatják az ünnep újkori liturgikus alakulása is, de röviden említetnek a középkori liturgiamagyarázatok, homíliák és szermók is.

A harmadik fejezet bemutatja a középkori esztergomi rítus Gyertyaszentelőt tartalmazó forrásait. A nyomtatott esztergomi misekönyv húsz kiadásából kilenc kiadást, a nyomtatott esztergomi obszekviále öt kiadásából két kiadást vizsgált meg a disszerens. (Gyertyaszentelőjük két apróságot leszámítva megegyezik.) A középkorvégi állapotot időben visszafele tekintve egybevetette az esztergomi rítushoz tartozó, vagy ahhoz közeli korábbi kéziratos forrásokat. Ezek alapján bemutatta az esztergomi szertartás szerkezetét, elhelyezte a középkori esztergomi székesegyház liturgikus topográfiájában. Az esztergomi rítusú könyvek mellett a szertartást a Pozsonyi Társaskáptalan, a zágrábi és magyarországi pálos liturgia gyertyaszentelésével is egybevetette a szerző, ezek ugyanis szoros kapcsolatban vannak az esztergomi rítussal. További magyarországi szerkönyvekkel, az egri püspökség területéhez köthető könyvekkel, a *Missale Quinqueecclesiense 1499*, a bizonytalan provenienciájú magyarországi *Missale dominorum Ultramontanorum 1480* szövegével és további más rítusú, de magyarországi használatú forrásokkal is egybevetett az esztergomi szertartás. A magyarországi források után Prága, Olomouc, Krakkó rítusával, de Aquileia, Salzburg, Regensburg, Passau, Freising, Köln, Eichstätt, Augsburg, Konstanz, Minden, Trier, Liège, Naumburg, Meissen forrásaihoz viszonyítva vizsgálja a dolgozat az esztergomi gyertyaszentelést és processziót. Az egybevetések gyümölcseként megmutatkoztak az esztergomi szertartás jellegzetességei, melyek érintik a szertartás szerkezetét, imádságait és énekrendjét is. A forrásfeltárás eredménye a függelékben közölt huszonnégy gyertyaszentelő szertartás. A magyarországi források mellett a közép-európai terület forrásai közül a prágai, olomouci, krakkói, salzburgi, regensburgi, meisseni, trieri, aquileiai gyertyaszentelő anyag jelenik meg itt. A dolgozat további hozadéka az egyes gyertyaszentelő imádságok magyarországi és nemzetközi forrásaira vonatkozó adatok egybe gyűjtése és közlése a függelékben.

Az összehasonlító munka során kimutatást nyert a késő középkori esztergomi gyertyaszentelő tipikus szertartása, s ennek a szertartásnak a bennfoglalt jelenléte a XII. és XIII. századi korai forrásokban, amelyeket a Hartvik-agenda pontificalis és a Pray-kódex szakramentáriumai képvisel. Vagyis a jellegzetes esztergomi gyertyaszentelő szertartás a magyarországi liturgia korai rétegéhez tartozik. Az összehasonlításból szépen kitűnik az esztergomi gyertyaszentelő jelenléte a magyarországi pálos liturgiában és a zágrábi forrásanyagban. Megmutatkoztak az esztergomi gyertyaszentelő különböző változatai is.

Bebizonyosodott, hogy Esztergom a cseh és morva, valamint a krakkói forrásokhoz képest is önálló gyertyaszentelő szertartással rendelkezik, de a salzburgi, mainzi, kölni, trieri egyháztartományok vizsgált forrásaihoz képest is önálló. Az esztergomi gyertyaszentelő forrásait keresve, megállapítható, hogy Esztergom esetében nem a Német-római Pontifikále szertartásának egyszerű átmásolásáról vagy enyhe módosításáról van szó, erre inkább a prágai és olomouci szertartások, és némely német egyházmegyes szertartások (pl. Passau) mutatnak szép példát. Bizonyosan más források is, monasztikus hagyományok, de a német területeken túlmutató források is közrejátszottak az esztergomi gyertyaszentelő ordó kialakulásában.

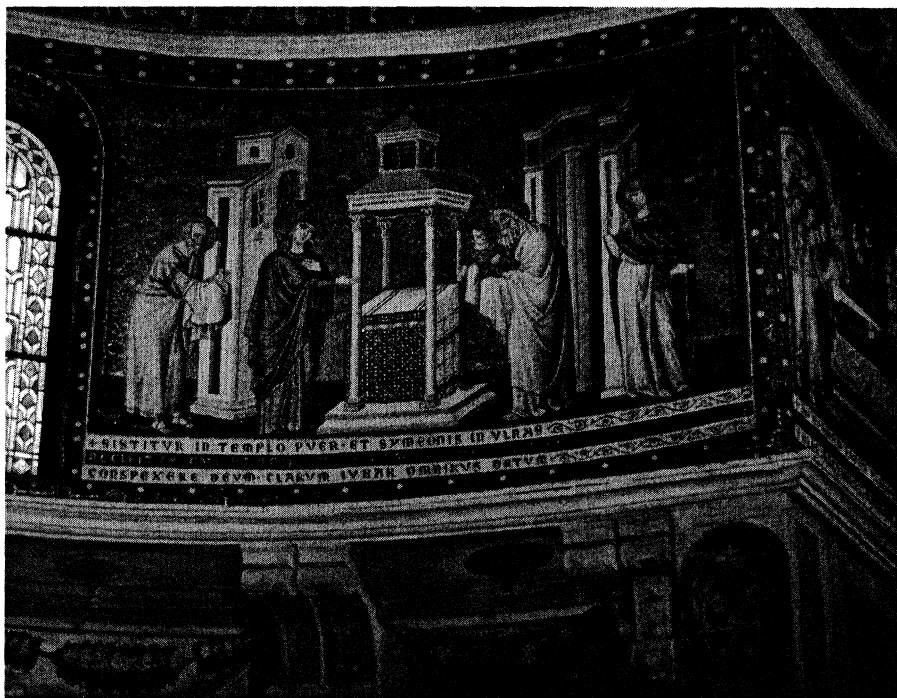
Ezeknek a más forrásoknak a felhasználása az esztergomi rítus jellegzetes jegyeinél észlelhető. Az összehasonlítások során megmutatkoztak az esztergomi ordó jellegzetes jegyei: mindig tartalmaz tűzszentelést, a benedikciók és antifónák tipikus sorrendben következnek, ezek váltakozó elhelyezése is figyelemreméltó. Az imádságok közül kiemelkedik a *Quia per serenissimam* gyertyaszentelő prex-prefáció következetes alkalmazása. A *Quia per serenissimam* legkorábbi ismert előfordulása a mainzi St. Albán-monostor X. századi rituáleprocesszionále (CodVind 1888) kéziratában található. Előfordul Sankt Gallen monostorának kódexében (CodSang 338. XI. s), de Trier, Naumburg és Meissen könyveiben, Regensburg obszekviáléjában, Aquileia agendájában orációként, és a lengyel források (Krakkó, Poznań, Gniesno, Wrocław) forrásai is rendszeresen tartalmazzák. Az esztergomi szertartás azonban egészében mindezekről különbözik és egyénített. A gyertyaszentelő imádságok sorrendje tekintetében közelebbről Trier, Meissen, kicsit távolabbról Regensburg, Aquileia köre vizsgálható. A benedikciók és az ünnep jeles antifónáinak váltakozó elrendezése a magyarországi forrásoknak és Esztergomnak jellegzetessége, külföldön alig lelni párhuzamát. A processziós énekrend tekintetében Esztergom szintén nem elterjedt utat követ, a *Quod chorus vatum* himnuszt énekelteti elsősorban és következetesen a processzióban, a klasszikus processziós antifónák, az *Ave gratia plena*, *Adorna thalamum*, *Responsum accepit Symeon* az esztergomi rítusban következetesen a benedikciók közé ékelődnek. A tűzszentelő imádság az a következő pont, amely megint csak egy másik fajta forráscsoport hatását tükrözheti, ennek a forráscsoportnak a meghatározása jelenleg nem lehetséges, de a tűzszentelést tartalmazó források adatainak egybegyűjtésével megkezdődött. A német, cseh, lengyel források nem ismerik, a posztkaroling Lotharingia,

nyugati frank, későbbi francia területek, de Katalónia, Westminster több forrásáról tudni, hogy tartalmazzák a tűzszentelést. A szerző felfigyelt egymáshoz hasonló szertartást tartalmazó magyarországi forrásokra (MNZagr-MQ1499, MNStr, MPos, „H”Miskolci-misszale). A központi esztergomi rítus gyertyaszentelőjétől egyénibb arculatú egyéb szertartások is léteztek (*Missale dominorum Ultramontanorum*). A *Quia per serenissimam* prefáció bővebb szövegére is felfigyelt a szerző a *Missale Quinqueecclesiense* 1499 anyagában, valamint a *Missale dominorum ultramontanorum*ban, ezekben két gyertyaszentelői prefáció-szöveg ötvöződik (*Quia per serenissimam* és *Fons et origo*).

A dolgozat negyedik fejezete az ünnep tartalmi vonásait mutatja be az esztergomi liturgikus szövegek alapján. Kitér a szentmise liturgikus szövegeire, a processzió jelenségére, a gyertyaszentelésre mint szentelményre, valamint a világosság motívumára.

A zárófejezet összefoglalja a kutatómunka eredményeit és a kutatás lehetséges irányait. Szükségesnek látszik a jövőben a processziós szertartások rítusainak teljességre törekvő feltárása, amely elvezethet a *Corpus ordinum in Purificatione sanctae Mariae* és a *Corpus benedictionum candelarum in Purificatione sanctae Mariae* elkészítéséhez.

A kutatások az egykori történeti valóság feltárását, a római liturgia középkori szakaszának jobb megismerését, a római rítus ünnepének jobb megértését szolgálták.

Tartalom

Rövidítések jegyzéke	IV
Irodalomjegyzék	VII–XXXI
1. — Bevezetés	1
1.1. Mária tisztulása ünnepének kutatása a liturgiatudományban	3
1.2. A dolgozat célja és határpontjai	11
1.3. Módszertani kérdések	14
1.4. Terminológiai kérdések Mária tisztulása ünnepével kapcsolatban	18
2. — A Mária tisztulása ünnep történeti fejlődése a római rítusban	24
2.1. A Mária tisztulása ünnep szentírási alapjai Lukács evangéliumában	25
2.2. <i>Purificatio Sanctae Mariae</i> a római rítusban	
2.2.1. A <i>Hypapante</i> ünnep Keleten	29
2.2.2. A római rítus korai forrásainak tanúsága	33
2.2.3. A római ordók és pontifikálék hagyománya	52
2.2.4. Az ünnep szertartásainak alakulása a középkori rítusváltozatokban	56
2.2.5. Mária tisztulásának ünnepe a római rítus történetének újkori szakaszában	73
2.3. Középkori liturgiama­gyarázatok Mária tisztulása ünnepéről	80
2.4. Középkori homíliák és szer­mók Mária tisztulása ünnepéről	86
3. — Gyertyaszentelés és processzió Mária tisztulásának ünnepén a középkori esztergomi liturgiában	93
3.1. A Mária tisztulása ünnep a középkori Magyarország liturgiájában	97
3.2. Az esztergomi rítus forrásainak bemutatása és tipológiája	101
3.3. Gyertyaszentelés és processzió az esztergomi szertartásrendben	109
3.3.1. Az esztergomi liturgia forrásainak tanúsága	110
3.3.2. Az esztergomi szertartás szerkezetének és rubrikáinak vizsgálata	117
3.3.3. Az esztergomi szertartás helye a középkori magyarországi szertartás­változatok között	131
3.4. Kitekintés a frank-római rítus középkori változatai irányába	166
3.4.1. Az esztergomi szertartás és a kuriális rítus gyertyaszentelője	167
3.4.2. Prága és Olomouc gyertyaszentelője	168
3.4.3. Krakkó gyertyaszentelője	174
3.4.4. Az esztergomi gyertyaszentelő szertartás és a német források	178
3.5. Az esztergomi gyertyaszentelő szertartás imádság- és énekanyaga	181
3.5.1. A szertartás papi imádságai	167
3.5.2. Az esztergomi gyertyaszentelés énekei	194
3.6. A szertartásrendek egybevetésének tanulságai	202
4. — Mária tisztulása ünnepének misztériuma az esztergomi liturgikus szövegek tükrében	206
4.1. A szentmise liturgikus szövegei	207
4.2. A liturgikus processzió célja és jelentősége	212
4.3. Áldások a szertartásban és a gyertya mint szentelmény	218
4.4. A világosság jelentősége Mária tisztulása ünnepén	226
4.5. Mária tisztulása ünnepének hatása a művészet emlékein	229

5. — Befejezés	232
5.1. A forrásfeltáró és összehasonlító kutatás eredményei	232
5.2. A további kutatás lehetséges irányai és hasznossága	236
5.3. A források közzétételének módszere	237
Utószó	242
Függelék	246
A.) — Ordines in Purificatione Sanctae Mariae	247
1. Agenda pontificalis (Zagreb MR 126, XI/XII. s.)	247
2. Sacramentarium Codicis Prayani 1192–1195	253
3. Missale Notatum Zagradiense szertartása, XIII. s./1	258
4. Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio	261
5. Isztambul, Missale Notatum c. 1300	266
6. Missale Posoniense (de Csukárd) 1377	269
7. Missale Cassoviense „A” ante 1389	274
8. Missale Praepositurae Scepusiensis, (Bp. Oszk clmae 92, XIV. s.)	278
9. Missale Ladislai de Miskolc 1394	282
10. Missale Archiepiscopi Georgii Pálóczy XV. s./in	286
11. Missale Posoniense 1488	290
12. Missale dominorum Ultramontanorum 1480	295
13. Missale Strigoniense 1484	300
14. Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremita 1490	304
15. Missale Quinqueecclesiense 1499	308
16. Missale Zagradiense 1511	312
17.a. Agenda Olomucensis 1486	318
17.b. Missale Olomucense (XV. s./20)	324
18.a. Agenda Pragensis 1496	326
18.b. Missale Pragense 1492	333
19. Missale Cracoviense 1516	334
20. Obsequiale Salisburgense 1495	338
21. Obsequiale Ratisponense 1491	342
22. Agenda Misnensis 1512	345
23. Missale Trevirensis 1498	348
24. Agenda Aquileiensis 1495	351
B.) — Összehasonlító táblázatok	356
1. A Pontificale Romano-Germanicum — Pontificale Romanum XII. s. — Missale Romanum 1474 — Missale Romanum 1570 gyertyaszentelő szertartásának egybevetése	356
2. A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Missale Strigoniense 1484 egybevetése	359
3. A Missale Notatum Zagradiense és a Missale Quinqueecclesiense 1499 egybevetése	360
4. A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Miskolci-misszale 1397 egybevetése	361
5. A Pontificale Romano-Germanicum és Budapest, OSzK clmae 92 egybevetése	362
6. A Pontificale Romano-Germanicum, az Agenda Pragensis 1496 és az Agenda Olomucensis 1486 egybevetése	363
7. A Hartvik-agenda, a Pray-szakramentárium és az Egri ordináriuskönyv szertartásának egybevetése	365
8. A gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió énekei	368
9. A gyertyás processzió énekei	369
C.) — Benedictiones cereorum in Purificatione sanctae Mariae	373
Resume	394